

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
NR. XXI, 2025

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție

Dr. **STEFAN ALEXANDROV** (National Institute of Archaeology and Museum, Sofia), Dr. **SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France), Dr. **CONSTANTIN BĂJENARU** (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Dr. **RADU BĂJENARU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **LUMINIȚA BEJENARU** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române - Filiala Iași), Prof. Dr. **CLIVE BONSALL** (University of Edinburgh, U.K.), Prof. Dr. **NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), Dr. **PIERRE DUPONT** (Université de Lyon, CNRS, France), Dr. **UWE FIEDLER** (Berlin, Germany), Dr. **RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **DOMINIC MOREAU** (Université de Lille, Centre de recherche HALMA-UMR 8164, France), Dr. **CORIOLAN OPREANU** (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca), Prof. Dr. **ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), Dr. **ALEXANDER RUBEL** (Institutul de Arheologie, Iași), Dr. **VIORICA RUSU-BOLINDEȚ** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Dr. **ANGELA SIMALCSIK** (Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Academician **VICTOR SPINEI** (Institutul de Arheologie, Iași), Prof. Dr. **ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), Prof. Dr. **ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France)

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESU – redactor-șef
ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, MIRCEA DABÎCA, ADRIAN DOBOȘ, RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, ANDREI MĂGUREANU, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, DANIEL SPÂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

DANA COSTIN, MĂDĂLINA MIHĂILĂ – secretare de redacție

OFELIA COȘMAN, SILVIU ILIUȚĂ – prelucrare ilustrație și tehnoredactare
PIERRE DUPONT (limba franceză), **ROXANA DOBRESU** (limba franceză), **CLIVE BONSALL** (limba engleză), **ADINA BORONEANȚ** (limba engleză) – consultanți limbi străine
ROMEO CÎRJAN – design copertă

www.mcajournal.ro

Orice corespondență se va trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. Henri Coandă nr. 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62 și iab.redactie@gmail.ro.

**Toate lucrările publicate în revista *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt recenzate de specialiști în domeniu.
(peer-reviewed journal)**

**Revista *Materiale și Cercetări Arheologice* este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Redactori Editura Academiei Române: **ADRIAN MIRCEA DOBRE**
Tehnoredactor Editura Academiei Române: **MARIANA MOCANU**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro, periodice@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C.MANPRESS DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, România, tel./fax: 4021-314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derec_com@yahoo.com.

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

PALEOLITIC / PALÉOLITHIQUE / PALAEOLITHIC

Adrian DOBOȘ	
Scurta viață fericită a lui <i>Australanthropus olteniensis</i>	5
The short happy life of <i>Australanthropus olteniensis</i>	

ENEOLITIC / ÉNÉOLITHIQUE / ENEOLITHIC

Raluca KOGĂLNICEANU	
A rhomboidal clay plate from Iepurești – <i>La Islaz</i> (Giurgiu County)	11
Adela KOVÁCS, Constantin APARASCHIVEI	
Vessels with zoomorphic painted decoration in the collections of the Botoșani County Museum	19

EPOCA BRONZULUI / L'ÂGE DU BRONZE / BRONZE AGE

Monica MĂRGĂRIT, Pavel MIREA	
Patinele din os: analiza comparativă a unor piese arheologice și etnografice	57
Bone skates: a comparative study of archaeological and ethnographical artefacts	
Alin FRÎNCULEASA, Octav NEGREA, Eduard GHINEA	
Tumuli preistorici cercetați în anul 2024 în localitatea Păulești (jud. Prahova)	69
Prehistoric burial mounds investigated in 2024 in Păulești (Prahova County)	
Gabriel VASILE	
Înmormântări tumulare pre-Yamnaya – Yamnaya recent descoperite în Câmpia Română, la Păulești (jud. Prahova). Analiză antropologică	97
Recently investigated pre-Yamnaya – Yamnaya mound burials from Păulești (Prahova County) in the Romanian Plain. An anthropological study	

EPOCA FIERULUI / L'ÂGE DU FER / IRON AGE

Dragoș MĂNDESCU, † Florin MOȚEI	
Între lumi și între epoci. Mormântul unui călăreț războinic în sud-estul Transilvaniei	107
Between worlds and between ages. A raider burial in south-eastern Transylvania	
Daniel SPĂNU	
About the sinuous fibulae (<i>Geschweifte fibeln</i>) in Romania	123

EPOCA GREACĂ / ÉPOQUE GRECQUE / GREEK PERIOD

Pierre DUPONT, Alexandre BARALIS, Alexey GOTSEV, Emil NANKOV, Vyara PETROVA, Tsvetelina SLAVKOVA	
The assumed "Pistiros" <i>emporion</i> . Preliminary inquiries about its trade purveyors	133
Ergün LAFLI, Maurizio BUORA, Fatih Hakan KAYA	
Hellenistic fibulae and pottery in Eastern Galatia	141

EPOCA ROMANĂ / ÉPOQUE ROMAINE / ROMAN PERIOD

Alev ÇETİNGÖZ	
Ancient Greek, Roman and Byzantine glass works from Cilicia	157
Yavuz YEĞİN	
A ring with a gemstone depicting Hermaphrodite from the Balgat tomb in Ankara.....	169
Işık ADAK ADIBELLI, Erkan ALKAÇ	
Certain amphora groups from the Roman Baths and the Olive Market of Tarsus: Sinope, Shelov Type D and Zeest 80	175
Theodor ISVORANU	
Monede din perioada romană provenite din vechile săpături arheologice de la Romula	183
Roman coins from the early archaeological excavations at Romula	
Bianca-Elena GRIGORAŞ, Adriana PANAIT	
Cooking wares from Tropaeum Traiani.....	197

EPOCA MIGRAȚIILOR / ÉPOQUE DES MIGRATIONS / MIGRATION PERIOD

Silviu ENE, Talida RADU, Alin DIACONU, Ștefan MARIȘ	
Descoperiri arheologice pe traseul autostrăzii A7 Ploiești–Buzău. Cercetarea preventivă a sitului Conduratu 1 (km 19+350 – 20+750). Campania 2022–2023.....	239
Archaeological investigations on the A7 Motorway (Ploiești–Buzău): preventive research at Conduratu Site 1 (km 19+350 – 20+750), 2022–2023 season.	
Erwin GÁLL, Réka FÜLOP, Szabolcz NAGY	
From the Central Region towards the peripheries. A chronological analysis of a prestige good – the mount ornamented sabretache	291
Tiberiu VASILESCU, Dorin SÂRBU, Erwin GÁLL, Gabriel VASILE	
Nomazi și nomadism în Câmpia Română? Mormintele din secolele X–XII de la Cioceni – <i>tumul</i> , jud. Prahova	315
Nomads and nomadism in the Romanian Plain? The 10 th –12 th burials of Cioceni – <i>Burial Mound</i> (Prahova County)	

EPOCA MEDIEVALĂ / ÉPOQUE MÉDIÉVALE / MIDDLE AGES

Adrian IONIȚĂ	
Date noi despre cetatea Poenari (jud. Argeș).....	341
New data on the Poenari fortress (Argeș County)	
David BACIU	
Notă asupra materialului faunistic de la Cetatea Poenari	363
Note on the faunal assemblage from the Poenari Fortress	
Daniela MARCU ISTRATE, Gabriel IZDRĂILĂ, Sebastian DOBROTĂ	
Cetatea Făgăraș – cercetări arheologice pe latura de sud-est a incintei exterioare (clădirea corpului de gardă)	367
Făgăraș Fortress – Archaeological research in the south-eastern area of the outer ward (the guardhouse)	

RECENZII / COMPTES RENDUS / BOOK REVIEWS

Radosław Liwoch, Małgorzata Wawer, Dakowie nad górnym Dniestrem. Eponimiczne cmentarzysko kultury Lipickiej w Lipicy Górnej (Ukraina)/The Dacians on the Upper Dniester. The eponymic cemetery of the Lipitsa Culture in Verhna Lipica (Ukraine), Tom XIV, seria Biblioteca Muzeului de Arheologie din Cracovia, Cracovia, 2024, 402 pagini, 163 figuri, ISBN: 978–83–911543–4–2 (seria), ISBN: 978–83–956157–9–5 (tom), (Mihai Purici)	419
Ioan Marian Țiplic, Putere și religie în Transilvania, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 424 pagini, ISBN: 978-606-020-860-0 (Raluca Postolea)	420
Abrevieri / Abréviations / Abbreviations.....	425

SCURTA VIAȚĂ FERICITĂ A LUI AUSTRALANTHROPUS OLTENIENSIS

Adrian DOBOȘ

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, România; e-mail: addobos@yahoo.co.uk

Keywords: Prepaleolithic, Bugiulești-Tetoiu, Valea lui Grăunceanu, anthropogenesis

Abstract: This paper investigates the ephemeral existence of *Australanthropus olteniensis*, an alleged hominin of Villafranchian-age discovered at Valea lui Grăunceanu. The species was defined on a few long bones. *Australanthropus olteniensis* was believed to produce tools on hard organic matter during the Prepaleolithic. The species' definition is unreliable, from the character of the fossil remains assigned to it, to its presentation only in popular journals.

Cuvinte-cheie: Prepaleolitic, Bugiulești-Tetoiu, Valea lui Grăunceanu, antropogeneză

Rezumat: Articolul de față cercetează efemera existență a lui *Australanthropus olteniensis*, o specie de hominin, de vârstă villafranchiană despre care s-a susținut că a fost identificat în situl Valea lui Grăunceanu pe baza câtorva oase lungi. Despre acesta s-a afirmat că ar fi creat industrii prepaleolitice, din materii dure animale. Definirea speciei este dubitabilă, de la resturile fosile atribuite ei, până la valorificarea sa, exclusiv în literatura de popularizare.

INTRODUCERE

Situl Valea lui Grăunceanu de la Tetoiu (Bugiulești) este un subiect foarte popular în discuțiile despre arheologie, fie că vorbim de ziariști, bloggeri sau pur și simplu de oameni pasionați de trecutul îndepărtat. Principalele idei asociate acestuia sunt de locuire foarte veche, de industrii numite Prepaleolitic (unelte din materii dure animale) și de cele mai vechi resturi fosile umane din Europa. O căutare online asociază acestui sit numeroase sintagme, dintre care amintesc doar câteva: „*Homo olteniensis*”, „Pescarul de pe Lacul Getic”, „Cel mai bătrân european”, „Omul de la Bugiulești”.

Notorietatea sitului a crescut recent, după ce o reanalizare a materialului faunistic a identificat pe unele oase de animale urme de tăieturi, iar vârsta acestor intervenții a fost estimată la minimum 1,95 milioane de ani (Curran *et alii* 2025), plasându-l astfel între cele mai vechi situri din Europa care dovedesc activitate umană. Această descoperire a readus în discuția publicului larg și nu numai, subiectul oaselor de strămoș al omului la care se face referire ca *Australanthropus olteniensis*, presupușii locuitori pleistoceni de la Valea lui Grăunceanu. Este un subiect despre care aparent știm multe, dar la un examen mai atent, nimic concret.

În articolul de față îmi propun să explorez ontogeneza conceptului de *Australanthropus olteniensis*. Nu intenționez să discut în detaliu validitatea descoperirilor așa cum au fost ele prezentate de Constantin S. Nicolăescu-Plopșor sau de Dardu Nicolăescu-Plopșor și nici problematica Paleoliticului Inferior, acestea fiind deja abordate în alte publicații (Doboș 2005; 2008; Iovita *et alii* 2012; Doboș, Iovita 2015; 2016). Pe cât a fost posibil, în această discuție am încercat să folosesc surse bibliografice contemporane diferitelor etape ale descoperirilor.

PREAMBUL

Înainte de momentul Valea lui Grăunceanu, Paleoliticul Inferior fusese un subiect intens supus dezbaterii științifice. Preocupările lui C. S. Nicolăescu-Plopșor legate de Paleoliticul Inferior datează din perioada interbelică. Mai multe descoperiri de piese litice atribuite Paleoliticului Inferior, în principal din Transilvania, de la Iosășel, Brotuna, Gurahonț, Zimbru (Roska 1928; 1931a; 1931b; 1933) au fost considerate ecofacte de către specialiștii vremii după discutarea caracteristicilor acestora și a contextului descoperirii (Nicolăescu-Plopșor 1929; 1930; 1931; Moga 1938; Moroșan 1938). Prin urmare, până în anii de după cel de-al doilea război mondial, Paleoliticul Inferior pe teritoriul României era considerat absent.

După cel de-al doilea război mondial, cercetarea Paleoliticului urmează o abordare mult mai complexă. Noul regim acorda mijloace substanțiale pentru cercetarea arheologică, care urma mai multe direcții: pedologia, paleontologia vertebratelor, dinamica ciclurilor glaciare și impactul lor asupra reliefului, paleomediul, cartografia etc. (Nicolăescu-Plopșor 1954). O zonă de interes pentru descoperirea Paleoliticului Inferior devenea cea de la sud de Carpați unde malurile Lacului Getic se restrângeau spre Sud ca urmare a colmatării și a celei mai recente înălțări a Carpaților, oferind condiții propice de viață terestră la începutul Pleistocenului. Alături de semnalările de faună mare datând din Villafranchian¹ fuseseră descoperite maimuțe cercopiticide pliocene la Mălușteni

¹ Noțiunea de Villafranchian desemnează o diviziune biostratigrafică definită pe baza asociațiilor de mamifere continentale la nivelul Europei. Din punct de vedere geocronologic, Villafranchianul corespunde ultimei etape a Pliocenului și Pleistocenului Inferior (Rook, Martínez-Navarro 2010).

și la Baraolt (Kretzoi 1954; Simionescu 1930)². Ecologia acestora, asemănătoare cu a maimuțelor antropomorfe, permitea raționamentul că acolo unde sunt descoperite cercopitecide este posibil să fie descoperite și antropomorfe (Nicolăescu-Plopșor *et alii* 1964).

Importanța acordată acestor fosile reiese din demersul academicianului Ștefan Milcu, care, printr-o scrisoare către Ministerul Minelor și Petrolului, solicita semnalarea oricărui asemenea resturi în minele de lignit (Milcu 1959). Este menționat un precedent, când, urmare a semnalărilor unor mineri din Rovinari, a fost recuperată faună fosilă, fără a face precizări suplimentare. Pentru a adăuga greutate solicitării este menționată descoperirea oreopitecului în mina de lignit din Baccinello (Italia), despre care se precizează că a avut larg ecou în presa occidentală. În măsura în care astfel de fosile erau descoperite, trebuiau conservate cât mai bine și se solicita anunțarea imediată a Centrului de Cercetări Antropologice, care urma să trimită de urgență specialiști.

Din punct de vedere arheologic, în primele decade de după cel de-al doilea război mondial au fost descoperite numeroase piese litice atribuite Paleoliticului Inferior, cu precădere în interfluviul Olt-Argeș. Ele fuseseră descoperite în poziție secundară, în principal în aluviunile recente ale râurilor și constau din cioplitoare uni- și bifaciale, proto-bifaciale, așchii masive, retușate sau nu (Nicolăescu-Plopșor 1956; 1957; Nicolăescu-Plopșor, Moroșan 1959; Nicolăescu-Plopșor 1961). Pentru că cele mai numeroase proveneau din aluviunile văii Dârjovului, au fost încadrate într-un tehnocomplex numit „Dârjovean” (Nicolăescu-Plopșor 1965), după cum, pentru piesele descoperite în zona Olduvai, fusese creată denumirea de Oldowan. Creatorul acestor unelte era presupus a fi Zinjanthropul³, în concordanță cu interpretarea recentă (pe atunci) descoperiri de la Olduvai. Eventuala prezență a unui astfel de hominin la nord de Dunăre nu era explicată nici prin migrație, nici printr-o eventuală evoluție locală.

Astfel, în ajunul descoperirii sitului de la Valea lui Grăunceanu, Paleoliticul Inferior la nord de Dunăre era privit ca o certitudine, iar descoperirea de maimuțe antropomorfe era considerată probabilă.

CERCETĂRILE DE LA TETOIU (BUGIULEȘTI)

În zona actualei comune Tetoiu au fost descoperite și cercetate după 1959, în diferite etape, numeroase puncte fosilifere cu faună villafranchiană (Bolomey 1965). Situl de la Valea lui Grăunceanu a fost intens cercetat în anii '60, apoi sporadic în ultima parte a secolului trecut (Păunescu 2000), cercetările fiind reluate recent aici și în alte câteva puncte de pe valea Oltețului, cu rezultate spectaculoase (Curran *et alii* 2021; 2025; Terhune *et alii* 2020).

Orizontul fosilifer de la Valea lui Grăunceanu a fost descoperit pe o suprafață de cca 90 m², între 4,77m–5,60 m. Bogata asociație faunistică cuprindea peste 20 de specii, incluzând *Elephas (Archidiskodon) meridionalis*⁴, *Equus stenonis* Cocchi, *Cervus* sp., *Felis issidorensis*, *Nyctereutes megamastoides*, *Homotherium crenatidens*. De mare interes s-a dovedit descoperirea unei specii de cercopitecid, o maimuță (semi)terestră, cu semnificație mai degrabă paleontologică decât antropogenetică. Această specie a cunoscut mai multe încadrări taxonomice: *Paradolicopithecus geticus* Necrasov, Samson, Rădulescu (Necrasov *et alii* 1961), *Dolicopithecus* (fără precizări suplimentare: Bolomey 1965), *Paradolicopithecus arvernensis geticus* (Delson 1973; Delson, Nicolăescu-Plopșor 1975). În anul 1975, după mai multe campanii de cercetări, specia era destul de bine reprezentată prin patru cranii, trei mandibule, numeroase fragmente craniene și dinți, precum și oase lungi: humerus, ulna, radius, femur (Delson, Nicolăescu-Plopșor 1975).

Situl de la Valea lui Grăunceanu a devenit celebru pentru că, pe lângă bogata asociație faunistică, a fost presupusă detectarea unui comportament conștient în relație cu unele resturi osoase. Mai exact, în situl de aici, spre deosebire de cele din vecinătate, au fost descoperite mai multe oase sparte, interpretate în două feluri: pentru extragerea măduvei și pentru producerea de unelte. Spargerea oaselor se presupunea a fi fost făcută cu trei pietre, descoperite probabil în nivelul fosilifer. Unele spărturi ale oaselor au fost interpretate ca măciuci și unelte pentru răzuire și găurit, încadrându-se în ceea ce fusese definit de paleoantropologul Raymond Dart drept „OsteoDontoKeratic culture (ODK)”, adică industrii din materii dure animale – os, corn, dentiție (Dart 1960) atribuite unei faze anterioare Paleoliticului, devenind astfel Prepaleolitic (Nicolăescu-Plopșor, Nicolăescu-Plopșor 1963; Nicolăescu-Plopșor 1965). Autorul intervențiilor asupra oaselor de animale era un presupus australopitec care ar fi migrat la nord de Ecuator (Nicolăescu-Plopșor *et alii* 1964). Pe baza acestor descoperiri, situl de la Valea lui Grăunceanu devenea unul dintre cele mai vechi din lume, de o importanță crucială în înțelegerea antropogenezei.

O descoperire de asemenea importanță avea nevoie, pe lângă publicarea rezultatelor de către autori,

² La momentul scrierii acestui articol, descoperirile de astfel de primate sunt mai numeroase, ele provenind de la Mălușteni, Berești, Baraolt, Betfia, Ciuperceni (Stan *et alii* 2024).

³ Această noțiune desemnează un tip de primat descoperit în 1959 la Olduvai, *Bed I*, clasificat ca un nou taxon, *Zinjanthropus boisei*, în asociere cu unelte rudimentare; prin urmare, a fost considerat artizanul acestora (Leakey 1959; 1960). La scurt timp au fost însă descoperite în același *Bed I* resturi fosile de *Homo habilis* (Leakey 1961); astfel, a dispărut certitudinea că Zinjanthropul ar fi fost făuritorul uneltelor. Însăși clasificarea de *Zinjanthropus boisei* a fost de scurtă durată, respectivele fosile fiind încadrate ca *Australopithecus boisei* (Tobias 1967) sau ca *Paranthropus boisei* (Wood 2005). Menținerea denumirii de Zinjanthrop în publicații ulterioare ale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor (1966) trebuie pusă însă pe seama circulației reduse a literaturii științifice în epocă, cu precădere în țările din estul Europei.

⁴ Denumirea curentă a speciei este *Mammuthus meridionalis* (Maglio 1973).

și de validarea comunității științifice. Descoperirea de la Valea lui Grăunceanu a trecut inițial printr-un proces de validare internă prin referate făcute de cercetători români în perioada 1961–1962 (A. Păunescu, R. Vulpe, V. Gheție, F. Mogoșanu, S. Morintz). Concluziile acestora arătau că oasele fuseseră sparte post-mortem prin izbirea de un corp dur (Gheție 1962), fuseseră adaptate pentru a fi ținute în mână (Mogoșanu 1962; Morintz 1962) și fuseseră utilizate în mod repetat, după cum arătau urmele de uzură de pe muchiile acestora (Vulpe 1962). Valea lui Grăunceanu devenea un sit unicat care furnizase cele mai vechi unelte prelucrate din os: „[...] este foarte probabil să avem de a face cu primele unelte – lucrate din os – ale primei ființe inteligente pitecanthropine cunoscute în Europa” (A. Păunescu, 17.04.1961).

În paralel (1962–1963), a avut loc o validare făcută de specialiști străini care fie au vizitat situl și au studiat părți din colecție (M. Kretzoi), fie au studiat unele piese aduse la Moscova în 1963, cu ocazia unui simpozion dedicat cercetării Cuaternarului (G. Behm-Blancke, L. Vértes, J. Barta, K. Valoch). S. Semionov s-a pronunțat de asemenea în favoarea unei intervenții antropice asupra oaselor de la Bugiulești după ce a studiat cca zece piese aduse la Leningrad de către C. S. Nicolăescu-Plopșor (Semionov, referat datat la 26.09.1963). Cele mai multe dintre opiniile favorabile de mai sus, în mare coincidențe cu cele ale specialiștilor români, sunt incluse în articolele privind descoperirile de la Bugiulești (Nicolăescu-Plopșor, Nicolăescu-Plopșor 1963; Nicolăescu-Plopșor 1964).

Punctul culminant a fost vizita lui Raymond Dart în România în octombrie 1965. Pe parcursul șederii, a fost la locul descoperirilor și a studiat materialul recuperat. În cadrul unei discuții cu specialiștii români, care a avut loc în sala bibliotecii Institutului de Arheologie, s-a întrunit consensul privind validitatea acestora, anunțându-se că oponenții teoriei osteodontokeraticului (numiți „osteofobi”) vor deveni în curând o minoritate (Dart 1965a). Importanța descoperirilor a fost de asemenea subliniată într-un interviu pentru presa din România (Dart 1965b).

Dacă industriile din materii dure animale erau considerate o certitudine, creatorul acestora era un subiect mai evaziv. În Africa de Sud, unde aceste industrii fuseseră aparent identificate, ele erau asociate cu *Australopithecii*, care, prin însăși denumirea lor, erau asociați cu Emisfera Sudică (Dart 1960). Prin urmare, era de așteptat prezența unor hominini similari și în Oltenia. Probabil pentru a evita explicația existenței acestora în zonă (migrație sau evoluție locală), erau folosiți termeni evazivi: „pitecantropi” (Păunescu 1961), „prehominide” (Kretzoi 1962, citat în Nicolăescu-Plopșor, Nicolăescu-Plopșor 1964), „proto-hominid similar cu cel de la Choukoutien” (Vulpe 1962), „posibil australopitecin” (Behm-Blancke *et alii* 1963), *Homo erectus* (Müller-Beck nedatat), „oameni-maimuță” (Nicolăescu-Plopșor 1964; 1966).

Astfel, în perioada de până la dispariția lui C. S. Nicolăescu-Plopșor (1968), creatorii acestor așa-numite

industrii aveau o identitate destul de vagă. Publicațiile de popularizare ale lui Dardu Nicolăescu-Plopșor din anii următori făceau referire la „oameni în formare” (Nicolăescu-Plopșor 1970; 1976) fără multe precizări, accentul fiind pus pe vechimea extraordinară a uneltelor din materii dure animale.

AUSTRALANTHROPUS OLTENIENSIS

Apogeul celebrității sitului de la Valea lui Grăunceanu a fost atins odată cu anunțarea descoperirii resturilor fosile de hominin asociate cu oasele prelucrate. O discuție riguroasă despre *Australanthropus olteniensis* este limitată însă de lipsa publicațiilor științifice referitoare strict la resturile descrise de D. Nicolăescu-Plopșor ca fiind de hominin. Informațiile sunt disponibile doar în literatura de popularizare, care, la rândul ei, se împarte în două categorii: mici articole semnate de specialiști sau interviuri cu aceștia (Dardu Nicolăescu-Plopșor, Ștefan Milcu, Radu Vulpe, Alexandra Bolomey) și note cu date compilate de redactorii diferitelor periodice sau suplimente ale acestora. Prin urmare, prima categorie a acestor publicații este singura sursă oarecum apropiată de literatura științifică.

Modul în care au fost descoperite aceste oase de hominin este incert. Din sursele publicate, cea mai detaliată relatare menționează identificarea lor încă din timpul săpăturii, în vreme ce o relatare ulterioară face referire la identificarea lor în timpul unei reevaluări a materialului fosil. Anecdotică subiectului, foarte bogată, cuprinde o atribuire greșită a oaselor unei alte specii.

Într-un interviu din 1981, publicat în revista *Contemporanul*, Dardu Nicolăescu-Plopșor declara că specia a fost prezentată la ședința Consiliului Științific al Institutului Victor Babeș în decembrie 1980 și la sesiunea Centrului de Științe sociale din Craiova la 21 februarie 1981 (Nicolăescu-Plopșor 1981). În același articol, preciza că descoperirea se baza pe niște oase provenind din campania 1962, identificate în complexul III: trei fragmente de diafize de oase lungi, din care una de tibie și două de femur. Despre acestea, R. Dart s-ar fi pronunțat în cadrul vizitei sale din 1965 că ar fi vorba „de un primat de talie mare foarte probabil australopithecic”, dar că nu se putea pronunța cu certitudine pentru că în Africa nu fuseseră descoperite, până la acea oră, fragmente de schelet post-cranian. La momentul interviului (1981), Dardu Nicolăescu-Plopșor afirma cu certitudine că cel puțin tibie și un femur aparțineau unui australopitec. Această informație trebuie privită cu mare rezervă, deoarece, în stenograma conferinței la care participase R. Dart, precum și interviul de dinaintea plecării din România, nu se menționează că ar fi studiat posibile oase lungi de australopitec.

O altă ipoteză este menționată de Lucian Roșu, anume că Dardu Nicolăescu-Plopșor a descoperit aceste oase la reanalizarea materialului excavat (Roșu 2004, p. 118), dar subiectul nu este dezvoltat.

Sursa cea mai bogată este anecdotică subiectului, dar din păcate este imposibil de citat. Aceasta pomeneste o identificare eronată a respectivelor oase, ele aparținând în realitate unui pui de urs. Deși am auzit această ipoteză în numeroase discuții, am întâlnit o singură referire scrisă asupra problemei, care includea și informația că ele fuseseră identificate ca atare de numeroși specialiști, fără însă a-i numi (Păunescu 2000, p. 304).

Resturile fosile în sine sunt prezentate în numerele din 1981 ale revistelor *Magazin* și *Știință și Tehnică* printr-o fotografie de o calitate relativ slabă, fără scară de dimensiuni.

Elementele definitorii ale acestei specii reies cel mai bine din spusele celui care a identificat-o:

„Denumirea pe care am dat-o celui mai vechi hominid cunoscut până astăzi pe continentul european, și anume *Australanthropus olteniensis*, nu este în acord cu criteriile de nomenclatură taxonomică folosite în sistematica hominidelor cam de mult depășite de realitatea nenumăratelor descoperiri făcute în ultimii 20–30 de ani. Nu mai putem numi pitecantrop, adică maimuță-om, o ființă care, în afară de unelte de os, făurea cel puțin cinci tipuri diferite de unelte de piatră cioplită și folosea și focul. Încă din 1964, André Leroi-Gourhan, pe o întreagă serie de caractere anatomice, dar și de comportament cultural, demonstra că australopitecul nu este o maimuță din emisfera australă, ci un hominid, numit de el *Australanthropus*. Deși ne aflăm în emisfera boreală, am păstrat totuși pentru hominidul de la Bugiulești, ca o recunoaștere a priorității de punere în circulație științifică a numelui celui mai vechi hominid de către A. Leroi-Gourhan, denumirea de *Australanthropus*. Cel de-al doilea termen, „olteniensis”, nu se referă la o specie nouă, cum s-ar putea crede după criteriile taxonomiei, ci doar la desemnarea geografică a descoperirii, deoarece vor urma și alte descoperiri, în alte provincii istorice ale țării.” (*Știință și Tehnică* 1981, p. 31)

Din această definiție înțelegem că *Australanthropul*, în accepțiunea contemporană epocii, se referea la o specie larg răspândită pe Glob, fiind legat de emisfera sudică doar prin onomastica taxonomică. Prezența sa în mai multe puncte nu este explicată, deși ar fi fost util de știut dacă se datora migrației sau evoluției locale. Abilitățile acestui *Australanthropus olteniensis* sunt mult exagerate și în complet dezacord cu informațiile publicate de C. S. Nicolăescu-Plopșor: de la prezența celor trei pietre folosite pentru a sparge oasele și pentru a face unelte din ele, acum se vorbește despre cinci tipuri de unelte de piatră și, mai mult, de folosirea focului! Conform acestor criterii, *Australanthropul* de la Bugiulești era foarte evoluat, având abilități apropiate de cele ale omului de Neandertal.

Impactul acestei descoperiri a fost foarte mare, dar din păcate doar în rândul nespecialiștilor. În spirit protocronist, descoperirea de la Valea lui Grăunceanu era prezentată în presa de popularizare ca ilustrând continuitatea neîntreruptă „a daco-românilor de la acel

Australo-antropos olteniensis, de-a lungul întregului pleistocen superior și până în zilele noastre” (*Almanah Turistic* 1982). Zona dintre Olt și Argeș devenea parte din ariile antropogenezei prin prezența acestor *Australanthropi* (*Almanahul Satelor* 1982), care erau direct succedați de homininii care produceau așa-numita „cultură de prund” (*Almanahul Magazin* 1989).

Ecolul în literatura de specialitate a fost inexistent, semn că specialiștii fie nu au luat în serios această descoperire, fie, în cazul celor străini, nu au auzit de ea. O lucrare de sinteză din 1983 (Dumitrescu *et alii* 1983) menționează ipoteza existenței Prepaleoliticului în situl de la Valea lui Grăunceanu, dar nu pomeneste respectivele resturi fosile de hominin.

Până la momentul dispariției sale (1989), contribuția lui Dardu Nicolăescu-Plopșor la problema *Australanthropului* a rămas cantonată în sfera literaturii de popularizare, situație care nu poate decât să ridice semne de întrebare în privința veridicității sale.

ÎNCHEIERE

În ciuda interpretărilor variabile, situl de la Valea lui Grăunceanu a fost mereu important, de la momentul descoperirii. Unul dintre cele mai semnificative aspecte este calitatea sa de punct fosilifer villafranchian, cu numeroase specii de faună mare și cu resturile unei specii de primat (*Paradolopithecus arvernensis*). Identificarea presupuselor industrii pe materii dure animale, relativ sincronă descoperirii sitului, l-a adus în atenția arheologilor și a sporit vizibilitatea sa internațională, fiind discutat și în literatura științifică și în cea de popularizare. Cariera meteorică a lui *Australanthropus olteniensis*, cu un fundament dubitabil și asociată cu literatura de popularizare, reprezintă din păcate unul din pilonii discursurilor alternative care interpretează fantasmagoric trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat. Recent, descoperirile de la Valea lui Grăunceanu au căpătat o nouă valență prin descoperirea unor urme de tăieturi pe unele oase fosile și astfel au reintrat în discuțiile privind răspândirea homininilor în Lumea Veche.

Astfel, în ciuda abandonării treptate a conceptului de Prepaleolitic cu industrii pe materii dure animale și a inventării unei specii, de fapt, inexistente, Valea lui Grăunceanu menține un rol-cheie în încercările de descifrare a trecutului.

MULȚUMIRI

Mulțumesc doamnei Roxana Dobrescu pentru facilitarea accesului la arhiva Dardu Nicolăescu-Plopșor de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, domnului Marius Bâsceanu pentru furnizarea unor articole și domnului Ștefan Vasile pentru comentarii și deslușiri. Pentru presa de popularizare am folosit resursa digitală www.arcanum.com. Cercetarea a fost realizată parțial în cadrul grantului ERC-2023-COG Project 101124398 HOME: Palaeolithic Shelters in East-Central Europe.

BIBLIOGRAFIE

Arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, fond Dardu Nicolăescu-Plopșor (nenumărat)

- Behm-Blancke *et alii* – G. Behm-Blancke, L. Vértés, J. Barta, K. Valoch, Referat din data de 10.IX.1963.
- Dart 1965a – R. Dart, Stenograma discuțiilor purtate în sala bibliotecii Institutului de Arheologie între cercetătorii Institutului și prof. Dart din 25.X.1965.
- Dart 1965b – R. Dart, Interviu din data de 28.X.1965.
- Gheție 1962 – V. Gheție, Referat din data de 17.IV.1962.
- Milcu 1959 – Ș. Milcu, Adresă din data de 22.VII.1959 către Ministerul minelor și Petrolului, Departamentul Cărbunelui.
- Kretzoi 1962 – M. Kretzoi, Referat din data de 22.X.1962.
- Mogoșanu 1962 – Referat din data de 8.IV.1962.
- Morintz 1962 – Referat din data de 20.IV.1962.
- Müller-Beck – H. Müller-Beck, Scrisoare nedată.
- Păunescu 1961 – A. Păunescu, Referat din data de 17.IV.1961.
- Semionov 1963 – S. Semionov, Referat din data de 26.IX.1963.
- Vulpe 1962 – R. Vulpe, Scrisoare din 12.III.1962.

Literatură științifică

- Bolomey 1965 – A. Bolomey, *Die Fauna zweier villafrankischer Fundstellen in Rumänien: Vorläufige Mitteilungen*, Berichte der Geologischen Gesellschaft in der DDR 10(1), 1965, p. 77–88.
- Curran *et alii* 2021 – S. Curran, C. Terhune, R. Croitor, V. Drăgușin, D. L. Fox, N. Garrett, L. B. Ironside, A. Petculescu, B. Pobiner, C. Robinson, M. Robu, I. Tanțău, P. Ungar, *Multiproxy paleoenvironmental reconstruction of Early Pleistocene sites from the Olteț River Valley of Romania*, Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 574, 2021, 110445.
- Curran *et alii* 2025 – S. Curran, V. Drăgușin, B. Pobiner, M. Pante, J. Hellstrom, J. Woodhead, R. Croitor, A. Doboș, S. Gogol, V. Ersek, T. Keevil, A. Petculescu, A. Popescu, C. Robinson, L. Werdelin, C. Terhune, *Hominin presence in Eurasia by at least 1.95 million years ago*, Nature Communications 16, 2025, 836.
- Dart 1960 – R. Dart, *The Bone-Tool Manufacturing Ability of Australopithecus Prometheus*, American Anthropologist 62(1), 1960, p. 134–143.
- Delson 1973 – E. Delson, *Fossil Colobine Monkeys of the Circum-Mediterranean Region and the Evolutionary History of the Cercopithecidae (Primates, Mammalia)*, 1973, Teză de doctorat, Columbia University.
- Delson, Nicolăescu-Plopșor 1975 – E. Delson, D. Nicolăescu-Plopșor, *Paradolichopithecus, a large terrestrial monkey (Cercopithecidae, Primates) from the Plio-Pleistocene of southern Europe and its importance for mammalian biochronology*, Proceedings of the VIth session, Regional Committee on Mediterranean Neogene Stratigraphy 1975, Bratislava, Slovak Academy of Sciences, p. 91–96.
- Doboș 2005 – A. Doboș, C. S. Nicolăescu-Plopșor și arheologia paleoliticului, SP 2, 2005, p. 233–247.
- Doboș 2008 – A. Doboș, *The Lower Paleolithic of Romania: A Critical Review*, PaleoAnthropology, 2008, p. 218–233.
- Doboș, Iovita 2015 – A. Doboș, R. Iovita, *Paleoliticul Inferior din România: o reevaluare din perspectiva descoperirilor din situl Dealul Guran*, MCA 11, 2015, p. 5–17.
- Doboș, Iovita 2016 – A. Doboș, R. Iovita, *The Lower Paleolithic of Romania Revisited: New Evidence from the Site of Dealul Guran*, în: K. Harvati, M. Roksandic (Eds.), *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human Evolution and its Context*, p. 171–186.
- Dumitrescu *et alii* 1983 – V. Dumitrescu, A. Bolomey, F. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'à la fin de l'âge du Bronze*, București, 1983.
- Iovita *et alii* 2012 – R. Iovita, K. Fitzsimmons, A. Doboș, U. Hambach, A. Hilgers, A. Zander, *Dealul Guran: evidence for Lower Palaeolithic (MIS 11) occupation of the Lower Danube loess steppe*, Antiquity 86, 2012, p. 973–989.
- Kretzoi 1954 – M. Kretzoi, *Bericht über die calabrische (Villafranchische) fauna von Kislang, Kom. Fejér*, Magyar Állami Földtani Intézet, Évi Jelentése 1, 1954, p. 213–265.
- Leakey 1959 – L. Leakey, *A New Fossil Skull From Olduvai*, Nature 184, 1959, 4685, p. 491–493.
- Leakey 1960 – L. Leakey, *The Newest Link in Human Evolution: The Discovery by L.S.B. Leakey of Zinjanthropus boisei*, Current Anthropology 1(1), 1960, p. 76–77.
- Leakey 1961 – L. Leakey, *New Finds at Olduvai Gorge*, Nature 189, 1961, 4765, p. 649–650.
- Maglio 1973 – V. Maglio, *Origin and Evolution of the Elephantidae*, Transactions of the American Philosophical Society 63(3), 1973, p. 1–149.
- Moga 1938 – M. Moga, *Paleoliticul inferior în Transilvania*, ACMIT 4, 1938, p. 3–21.
- Moroșan 1938 – N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, AIGR 19, 1938, p. 1–160.
- Necrasov *et alii* 1961 – O. Necrasov, P. Samson, C. Rădulescu, *Sur un nouveau singe catarhinien fossile, découvert dans un nid fossilifère d'Olténie (R. P. R.)*, Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (Serie Nouă), Secțiunea II, 7, 1961, 2, p. 401–416.
- Nicolăescu-Plopșor 1929 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Cultura șeleană în România?* AO 8(45–46), 1929, p. 469–473.
- Nicolăescu-Plopșor 1930 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Iarși cultura șeleană în România*, AO 9(49–50), 1930, p. 211–213.
- Nicolăescu-Plopșor 1931 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Asupra culturii acheuleene și micocquiene în România*, AO 10(53), 1931, p. 46–52.
- Nicolăescu-Plopșor 1954 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Introducere în problemele paleoliticului din RPR*, Probleme de Antropologie 1, 1954, p. 59–71.
- Nicolăescu-Plopșor 1956 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii 4 ani în RPR*, SCIV 7(1–2), 1956, p. 7–39.
- Nicolăescu-Plopșor 1957 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetări asupra paleoliticului timpuriu*, MCA 3, 1957, p. 281–290.
- Nicolăescu-Plopșor, Moroșan 1959 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, I. N. Moroșan, *Sur le commencement du paléolithique en Roumanie*, Dacia NS 3, 1959, p. 9–33.
- Nicolăescu-Plopșor 1961 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetări privitoare la paleoliticul inferior*, MCA 7, 1961, p. 11–13.
- Nicolăescu-Plopșor, Nicolăescu-Plopșor 1963 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, D. Nicolăescu-Plopșor, *The possible existence of protohominids in Romania's villafranchian*, Dacia NS 7, 1963, p. 8–25.
- Nicolăescu-Plopșor 1964 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Nouvelles données sur la possibilité de l'existence de protohominidés dans le villafranchien de Roumanie*, Dacia NS 8, 1964, p. 47–52.
- Nicolăescu-Plopșor *et alii* 1964 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, A. Paul-Bolomey, I. Firu, D. Nicolăescu-Plopșor, *Cele mai vechi mărturii ale vieții omului în Europa, descoperite în țara noastră. O nouă contribuție cu privire la începuturile istoriei României*, Studii și Cercetări de Antropologie 1(1), 1964, p. 39–46.
- Nicolăescu-Plopșor 1965 – C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Oamenii din vârsta veche a pietrei*, București, 1965.
- Păunescu 2000 – A. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul cuprins între Carpați și Dunăre*, București, 2000.
- Rook, Martínez-Navarro 2010 – L. Rook, B. Martínez-Navarro, *The long story of a Plio-Pleistocene European large mammal biochronologic unit*, Quaternary International 219, 2010, p. 134–144.
- Roska 1928 – M. Roska, *Le paléolithique inférieur de Zimbru (Zimbrow, județul Arad)*, BSSC 4, 1928, 2, p. 35–37.
- Roska 1931a – M. Roska, *Paleoliticul Ardealului*, AIGR 14, 1931, p. 99–126.
- Roska 1931b – M. Roska, *Notă preliminară asupra cercetărilor paleolitice făcute în Ardeal în cursul anului 1928*, AIGR 14, 1931, p. 79–97.
- Roska 1933 – M. Roska, *Recherches Paléolithiques en Transylvanie en 1927*, Dacia 3–4, 1933, p. 8–23.
- Roșu 2004 – L. Roșu, *With C. S. Nicolăescu-Plopșor through the ages*, București, 2004.

Simionescu 1930 – I. Simionescu, *Vertebratele pliocene de la Mălușteni (Covurlui)*, Academia Română, Publicațiunile fondului Vasile Adamachi 9(49), 1930, p. 83–148, 5 planșe.

Terhune *et alii* 2020 – C. Terhune, S. Curran, R. Croitor, V. Drăgușin, A. Petculescu, C. Robinson, M. Robu, L. Werdelin, *Early Pleistocene fauna of the Olteț River Valley of Romania: Biochronological and biogeographic implications*, Quaternary International 553, 2020, p. 14–33.

Tobias 1967 – P. Tobias, *The cultural and phylogenetic status of Australopithecus boisei and of the australopithecines in general*, in: P. V. Tobias (Ed.), *Olduvai Gorge*, vol. 2, Cambridge, 1967, p. 236–244.

Wood 2005 – B. Wood, *Human Evolution. A Very Short Introduction*, Oxford, 2005.

Literatura de popularizare

Almanah Turistic 1982, nr. 15, p. 38.

Almanahul satelor, 1982.

Almanahul Magazin 1989, p. 57.

Nicolăescu-Plopșor, D. – „Omul în formare” de la Bugiulești, Contemporanul, nr. 12, 1976, p. 5.

Nicolăescu-Plopșor, D. – Antropogeneza în Europa începe pe malul Lacului getic? Interviu în Contemporanul, nr. 12/20.III.1981.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Kraków
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, Cluj
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMM – Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaMT – Acta Musei Tutovens, Bârlad
AIGR – Anuarul Institutului Geologic al României, București
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
Alt-Thüringen – Alt-Thüringen : Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens
Aluta – Aluta. Revista Muzeului Național Secuiesc Sfântu Gheorghe
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne. Institut Français d'Etudes anatoliennes d'Istanbul
Anatolica – Anatolica. The Netherlands Institute for the Near East in Leiden
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AncNearEastSt – Ancient Near Eastern Studies, Leuven, Belgia
Angustia – Angustia. Arheologie, Etnografie, Sfântu Gheorghe
Anmed – Anmed. Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, Antalya, Turcia
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
AnUCraiova – Analele Universității din Craiova, Craiova (seria Istorie)
AO – Arhivele Olteniei
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeol Anthropol Sci – Archaeological and Anthropological Sciences
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest
Area – Area. Royal Geographical Society, London
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhDIUkrajn – Arheologija i Danija Istorija Ukraini, Institut Arheologij NAN Ukrainj, Kijv
ArheologijaKiiv – Arheologija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Institut arheologii, Kiev
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskih Istočnikov, Moscova
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
ArhPrevMoldova – Arheologia Preventivă în Republica Moldova
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCH – Bulletin de Correspondance Hellénique, Athènes-Paris
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-A – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Arheologie, Tulcea
BibIMemAnt – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BibIThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly)
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BOR – Biserica Ortodoxă Română
BSA – British School at Athens, Athens
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
BSPF – Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
BSSC – Buletinul Societății de Științe din Cluj
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, Bacău

- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
- Cerclst – Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași
- Cumidava – Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul de Istorie Brașov
- Current Anthropology – Current Anthropology. University of California, Merced
- Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius, Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- DissArch – Dissertationes Archaeologicae. Eötvös Loránd University, Budapest
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemNap – Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
- FolArchPoznan – Folia Praehistorica Posnaniensia, Instytut Archeologii, Poznań
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
- Hill¹ – P.V. Hill, *The dating and the arrangement of the undated coins of Rome, A.D. 98–148*, Londra, 1970
- Hill² – P.V. Hill, *The coinage of Septimius Severus and his family of the mint of Rome, A.D. 193–217*, Londra, 1964
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Howgego – C. J. Howgego, *Greek Imperial Countermarks. Studies in the provincial coinage of the Roman empire*, Londra, 1985
- Human Evolution – Human Evolution, International Institute for Humankind Studies and University of Florence
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
- JAMÉ – A nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve
- JAnat – Journal of Anatomy
- JAS – Journal of Archaeological Science
- JDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
- JFS – Journal of Forensic Sciences
- JHE – Journal of Human Evolution
- JRA – Journal of Roman Archaeology
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
- JRS – The Journal of Roman Studies
- Klio – Klio. Beiträge zur Alten Geschichte, Berlin
- KST – T. C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, Mayıs 1979 [Republic of Turkey, General Directorate of Ancient Monuments and Museums, first Turkish annual meeting for the results of excavations, Ankara, May 1979] (1979–2020).
- LRBC, I – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394–498*, Londra, 1965; I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P.V. Hill, J.P.C. Kent)
- LRCW – Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry
- MAIASP – Materialy po Arheologii i Istorii Antičnogo i Srednevekovogo Pričernomor'ja (Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Причерноморья), Nižnevarovsk.
- Marisia – Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu Mureș
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- MHÁS – Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, Miskolc–Budapest–Szeged–Szombathely
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MPR – I. Barnea, Les monuments paléochrétiens de Roumanie, Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicati per cura del Pontificio Istituto di archeologia Cristiana 6, Città del Vaticano, 1977
- Musaica – Musaica Archaeologica, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava
- Olba – Mersin University Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin, Turkey
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Pallas – Pallas. Revue d'Etudes Antiques, Toulouse
- PATABS – *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea*
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, Münster
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
- Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
- RAN – Revue archéologique de Narbonnaise, Montpellier
- RCRF – Rei Cretariae Romanae Fautorum
- Recueil – W.H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, I-IV, Paris, 1904–1912
- RevArh – Revista Arheologică, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RGZM – Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, Mainz
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra. II, *Vespasian to Hadrian*, 1926; III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranius Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P.M. Bruun)
- RIC, II².1 – I.A. Carradice, T.V. Buttrey, *The Roman Imperial Coinage*, II.1, *Vespasian to Domitian*, Londra, 2007 (ediția a II-a, revizuită)
- RossArch – Rossijskaya Arheologiya. Institut arheologii Rossijskoj akademii nauk, Moskva
- RPC III – M. Amandry, A. Burnett, J. Mairat, *Roman Provincial Coinage*, III, *From Nerva to Hadrian (AD 96–138)*, Londra / Paris, 2015; versiune online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=3
- RPC IV.1 – V. Heuchert, *Roman Provincial Coinage*, IV.1, *From Antoninus Pius to Commodus (AD 138–192): Cyrenaica to Bithynia-Pontus*, online (2005); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=4
- RPC V.3 – A. Burnett et alii, *Roman Provincial Coinage*, V.3, *From Pertinax to Macrinus (AD 193–218): Lycia-Pamphylia to Egypt*, online (2024); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=10
- RPC VI – D. Calomino, A. Burnett, *Roman Provincial Coinage*, VI, *From Elagabalus to Maximinus Thrax (AD 218–238)*, online (2017, 2022); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=11
- RPC VII.2 – J. Mairat, M.S. Butcher et alii, *Roman Provincial Coinage*, VII.2, *From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra / Paris, 2022; versiune online https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=14
- RPC VIII – J. Mairat et alii, *Roman Provincial Coinage*, VIII, *Philip I (AD 244–249)*, online (2020); https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=15
- SA – Sovetskaja Arheologija, Akademija Nauk SSSR, Institut Arheologii, Moskva
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SEAT – Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens, Rahden/Westphalia
- Simpozion Chișinău 2004 – *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, Domn al Moldovei (1504–2004)*, Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004. *Comunicări, studii și note*, București, 2007.
- ŚląskieSprawArch – Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław, Polonia
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNG-ANS, *Macedonia I – Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society, Part 7, Macedonia I: Cities, Thracio-Macedonian tribes, Paeonian kings*, New York, 1987
- SNGCop 5 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942–1969 (serie reeditată); V, *Ionia, Caria and Lydia*, West Milford, 1982
- SP – Studii de Preistorie, București
- SprawArch – Sprawozdania Archeologiczne, Warsaw
- StArchBrno – Studia Archaeologica Brunensia, Masaryk University, Brno
- Starinar – Starinar. Arheološki institut Beograd
- StComPitești – Studii și Comunicări, Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești
- StMatTârguMureș – Studii și Materiale, Târgu Mureș
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Studia Hercynia – Studia Hercynia. Journal of the Institut of Classical Archaeology, Univerzita Karlova, Cehia
- Studia Praehistorica – National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Anuarul Muzeului Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
- Th-D – Thraco-Dacica, București

Transylvanian Review – Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca

Tyrageia – Tyrageia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național Curtea Domnească Târgoviște

Varia Anatolica – Varia Anatolica. L'Institut Français d'Études Anatoliennes, Istanbul

Vărbănov I – I. Vărbănov, *Greek imperial coins and their values (the local coinage of the Roman Empire)*, I, Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior, Burgas, 2005

Vărbănov II – I. Vărbănov, *Greek imperial coins*, II, Thrace (from Abdera to Pautalia), Burgas, 2005

WorldA – World Archaeology

ZAM – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Bonn

Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad